

Wiesław Lizak

ORCID 0000-0001-7383-4012

Polityka, wojna i niepewność: Bliski Wschód w obliczu wyzwań dla stabilności i pokoju

Procesy zachodzące na Bliskim Wschodzie w 2022 r. przebiegały w dużym stopniu w cieniu wydarzeń rozgrywających się na północ od regionu. Przynajmniej z europejskiej (i polskiej) perspektywy tak należy oceniać ewolucję systemu regionalnych oddziaływań i sposobów pozycjonowania swoich interesów i celów w polityce zagranicznej przez państwa regionu, postrzeganych często przez pryzmat wydarzeń wojny w Ukrainie. Nie znaczy to, że regionalne mechanizmy rywalizacji i współpracy państw oraz aktorów niepaństwowych straciły nagle swój sprawczy potencjał, raczej chodzi o bardzo ważny dla wielu państw tam położonych fakt, iż w Europie doszło do próby podważenia dotychczasowego ładu regionalnego (z konsekwencjami dla ładu globalnego), a głównymi podmiotami tej „wielkiej gry” stały się najważniejsze mocarstwa, obecne także w wymiarze polityczno-wojskowym i ekonomicznym na Bliskim Wschodzie. Zwłaszcza dla Turcji i dla Iranu stworzyło to nowe możliwości zamanifestowania odrębności swoich interesów i przyczyniło się do redefinicji sposobów i metod prowadzenia ich polityki zagranicznej.

Agresja Rosji na Ukrainę ma również istotny wpływ na sytuację w ciągle niestabilnej Syrii. Stabilizacja po wojnie domowej, trwającej w tym kraju od 2011 r., nie osiągnęła poziomu pozwalającego temu państwu reaktywować efektywnie funkcjonujący system polityczny, a rola i znaczenie militarnego zaangażowania (od 2015 r.) Rosji w przebieg konfliktu postawiły na porządku dnia pytania o zakres i formy dalszego uczestniczenia sił rosyjskich w procesie przywracania funkcjonalności reżimu Baszara al-Asada. Skala i formy zaangażowania rosyjskiego w Syrii są z kolei istotnym elementem budowania polityki bezpieczeństwa Izraela, dla niego bowiem sytuacja za północno-wschodnią granicą stanowi ważny czynnik kształtujący charakter środowiska międzynarodowego, w którym państwo żydowskie funkcjonuje i w którym wielokrotnie w przeszłości ujawniały się zagrożenia dla jego egzystencji. W tym przypadku dodatkowym aspektem kształtowania polityki Izraela były kolejne (piąte w ciągu czterech lat) wybory

parlamentarne, które przyniosły co prawda niewielką rekonfigurację wpływów poszczególnych sił politycznych, ale pozwoliły na powrót na urząd premiera Binjamina Netanjahu, który po około półtorarocznym pobycie w ławach opozycji objął ponownie ster rządów.

Elementy kontynuacji przeważały natomiast w procesach zachodzących w ramach lokalnych sprzeczności i konfliktów. W Syrii, Libii i Jemenie wojny domowe weszły w stan względnego zamrożenia: strony zaangażowane w rywalizację z jednej strony zachowały na tyle duże siły i środki, by odrzucać możliwość kompromisowych rozstrzygnięć, z drugiej – nie dysponują przewagą pozwalającą na projektowanie przejścia pełnej kontroli nad obszarami podlegającymi rywalizacji. Stwierdzenie to dotyczy również w pewnym stopniu mocarstw regionalnych i pozaregionalnych zaangażowanych w procesy międzynarodowe zachodzące na Bliskim Wschodzie – ich strategia na obecnym etapie wydaje się ukierunkowana raczej na obronę *status quo* niż dążenie do maksymalizacji zysków (Rosja w Syrii i Libii; Arabia Saudyjska w Jemenie; Turcja w Libii, Syrii i Iraku; Iran w Iraku, Syrii, Libanie i Jemenie), co w dużym stopniu jest także funkcją ich priorytetów na różnych płaszczyznach i na różnych kierunkach zaangażowania.

Jesienią 2022 r. oczy świata były skupione na Bliskim Wschodzie z jeszcze innego powodu. W Katarze od 20 listopada do 18 grudnia odbyły się finały Mistrzostw Świata w Piłce Nożnej. Poza sportowym wymiarem wydarzenia obserwatorów zaprzętały również społeczne, gospodarcze i polityczne aspekty przedsięwzięcia. Przy okazji zawodów przypomniano bowiem o korupcyjnych praktykach, które według wszelkiego prawdopodobieństwa leżały u źródeł decyzji o powierzeniu zawodów bliskowschodniej monarchii. Pisano także wiele o warunkach pracy cudzoziemskich robotników budujących infrastrukturę sportową i komunikacyjną na zawody, przypominając o istnieniu ogromnych luk prawnych w zapewnieniu właściwych standardów (pojawiały się doniesienia o liczbie ofiar śmiertelnych sięgających nawet kilku tysięcy osób). Niezależnie jednak od tych kontrowersji ostatecznie podkreślano przede wszystkim wysoki poziom rywalizacji sportowej (zakończoną zwycięstwem Argentyny nad Francją w finale). Dla świata arabskiego (a także dla Afryki) wydarzeniem, które na długie lata pozostanie zapewne w pamięci, była świetna postawa narodowej drużyny Maroka, która dotarła aż do półfinału, zdobywając ostatecznie czwarte miejsce. Dla popularności sportu w świecie arabskim (i nie tylko piłki nożnej) będzie to miało ogromne znaczenie.

Geopolityczne i strategiczne wyzwania dla regionu

Obszarem o dużym potencjale niestabilności pozostaje Irak, gdzie rywalizacja sił politycznych odwołujących się do podziałów wyznaniowych,

etnicznych, ideologicznych i społecznych utrudnia proces modernizacji i stabilizacji państwa budowanego w warunkach głębokich sprzeczności i zewnętrznych oddziaływań mocarstw o zupełnie odmiennych interesach i prezentujących diametralnie inne wizje przyszłości kraju nad Tygrysem i Eufratem. W dniu 27 października 2022 r. udało się ostatecznie zakończyć trwający ponad rok impas polityczny, będący konsekwencją rozdrobnienia i rywalizacji różnych sił politycznych oraz braku gotowości do kompromisów, co uniemożliwiało ukonstytuowanie nowego rządu przez kolejne powyborcze miesiące. Zwycięskie w wyborach z 10 października 2021 r. ugrupowanie polityczne, kierowane przez radykalnego i nacjonalistycznego polityka Muktadę as-Sadra¹, dążącego do wyjścia poza sekciarskie podziały (jako lider szyicki zawarł sojusz z ugrupowaniami kurdyjskimi i sunnickimi), nie było w stanie powołać większościowej koalicji. Barierą prawną okazała się decyzja Federalnego Sądu Najwyższego o wymaganym kworum co najmniej $\frac{2}{3}$ członków parlamentu, by dokonać wyboru prezydenta kraju, aby ten z kolei mógł powołać premiera. Skłoniło to deputowanych ruchu as-Sadra do rezygnacji z zasiadania w parlamencie w czerwcu 2022 r. Ruch ten wywołał z kolei w następnych tygodniach falę protestów i ataków na instytucje rządowe organizowanych przez jego zwolenników, grożąc dalszym paraliżem kraju funkcjonującego w istocie bez budżetu. Ostatecznie udało się przełamać przeszkody i w październiku blok partii szyickich (Ramy Koordynacyjne) zawarł koalicję z partiami kurdyjskimi i sunnickimi, dzięki czemu Mohammed Szia as-Sudani (postrzegany jako sojusznik byłego premiera Nuriego al-Malikiego) objął urząd. Jego wypowiedzi wskazują na gotowość podjęcia wysiłków na rzecz przełamywania podziałów politycznych i uzdrowienia sytuacji w wymiarze społeczno-politycznym. Wcześniej (13 października), zgodnie z ustaleniami pomiędzy poszczególnymi grupami etnicznymi i wyznaniowymi, przedstawiciel Kurdów Abdul Latif Raszid został wybrany na prezydenta państwa². Te rozstrzygnięcia dowodzą jednak dominacji partykularnych interesów w życiu politycznym Iraku (w tym także personalnych animozji – czego przejawem jest rywalizacja al-Malikiego i as-Sadra), odsuwając w czasie rozwiązanie głównych problemów społecznych, politycznych i gospodarczych, a pojawiające się od 2019 r. manifestacje antyrządowe pokazują

¹ Wyniki wyborów zob. Ch.M. Blanchard, *Iraq's October 2021 Election*, Congressional Research Service, 18 października 2021 r., źródło: URL <<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IN/IN11769>> (dostęp: 31.01.2023).

² „Iraq parliament approves new government after year of deadlock”, *The Guardian*, 27 października 2022 r., źródło: URL <<https://www.theguardian.com/world/2022/oct/27/iraq-parliament-approves-new-government-after-year-of-deadlock>>; L. Higel, *A Way Out of the Iraqi Impasse*, International Crisis Group, 10 sierpnia 2022 r., źródło: URL <<https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/way-out-iraqi-impasse>> (dostęp: 31.01.2023).

rosnący potencjał niezadowolenia społeczeństwa z obecnych elit politycznych, oskarżanych o korupcję i nepotyzm³.

Wobec zwiększonego zaangażowania Stanów Zjednoczonych na frontach „nowej zimnej wojny” (rywalizacja z Chinami w regionie Indo-Pacyfiku i z Rosją w Europie) polityka jedyne go supermocarstwa jest coraz bardziej powściągliwa w regionie bliskowschodnim i w wielu przypadkach stanowi ona funkcję interesów definiowanych w ramach szerszych (globalnych) uwarunkowań geopolitycznych. Oczywiście Stany Zjednoczone pozostaną mocarstwem bliskowschodnim, niemniej rozszerzanie przestrzeni rywalizacji z mocarstwami rzucającymi im wyzwania na wschodnich i zachodnich krańcach Eurazji sprawia, iż strategia wobec Bliskiego Wschodu w większym stopniu zostanie wkomponowana w politykę globalnego współzawodnictwa o nowy układ sił w XXI w. Bez odpowiedzi na razie pozostaje pytanie, czy region stanie się w najbliższej przyszłości miejscem wzmożonej rywalizacji obcych ideologicznie i politycznie mocarstw globalnych w ich dążeniach hegemonicznych, co wobec istniejącego dużego nagromadzenia lokalnych sprzeczności doprowadziłoby zapewne do ich eskalacji przy jednoczesnym przeniesieniu w jeszcze większym stopniu możliwości sterowania nimi poza bliskowschodnie ośrodki decyzyjne. Świadomość wyzwań, jakie stoją przed regionem, była jednym ze źródeł podjętej aktywności dyplomatycznej USA, zmierzającej do ułożenia relacji wzajemnych w sposób pozwalający na wzmocnienie sojuszu państw prozachodnich, ograniczenie wpływów Iranu i jego sojuszników oraz takie ułożenie relacji Stanów Zjednoczonych z państwami regionu, by globalny wymiar rywalizacji wielkich mocarstw nie doprowadził do osłabienia pozycji Waszyngtonu (zwłaszcza aktywność dyplomatyczna i gospodarcza ChRL na Bliskim Wschodzie). Służyć temu miała m.in. wizyta prezydenta Joego Bidena w dniach 13–16 lipca 2022 r. w Izraelu, Autonomii Palestyńskiej oraz Arabii Saudyjskiej, gdzie odbyły się również rozmowy w szerszym gronie z udziałem przedstawicieli państw arabskich – członków Rady Współpracy Zatoki (Arabia Saudyjska, Bahrajn, Katar, Kuwejt, Oman, ZEA) oraz Egiptu, Iraku i Jordanii⁴.

W ramach negocjacji na temat regionalnego bezpieczeństwa m.in. podpisana została amerykańsko-izraelska deklaracja, w której USA zobowiązały się do niedopuszczenia do sytuacji pozyskania przez Iran własnej broni jądrowej.

³ S. Hamasaeed, *A Year After Elections, Iraq May Finally Be Set to Form a Government*, United States Institute of Peace, 20 października 2022 r., źródło: URL <<https://www.usip.org/publications/2022/10/year-after-elections-iraq-may-finally-be-set-form-government>> (dostęp: 31.01.2023).

⁴ Zob. *Fact Sheet: Results of Bilateral Meeting Between the United States and the Kingdom of Saudi Arabia*, The White House, 15 lipca 2022 r., źródło: URL <<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/07/15/fact-sheet-results-of-bilateral-meeting-between-the-united-states-and-the-kingdom-of-saudi-arabia/>> (dostęp: 1.02.2023).

W negocjacjach z państwami arabskimi zadeklarowano wspólne działania na rzecz stworzenia regionalnego systemu obrony powietrznej. Kwestia zagrożenia aktywnością Iranu dążącego do budowy strefy wpływów w regionie stała się czynnikiem silnie jednoczącym kraje postrzegające ten proces jako zagrożenie swojego bezpieczeństwa. Ten czynnik w konsekwencji jest przesłanką dla stopniowego zbliżenia Izraela z państwami arabskimi, a kluczowe znaczenie – także z punktu widzenia Stanów Zjednoczonych – miałyby w tym kontekście normalizacja stosunków Izraela z Arabią Saudyjską. Po nawiązaniu relacji dyplomatycznych z ZEA i Bahrajnem w ramach tzw. porozumień Abrahama w 2020 r. taki scenariusz jest coraz bardziej prawdopodobny, niemniej aspiracje do przeprowadzenia świata arabskiemu w powiązaniu z brakiem szans na szybkie rozstrzygnięcie problemu statusu Palestyny sprawiają, że Rijad ostrożnie podchodzi do tej kwestii⁵.

Cieniem na perspektywach rozwoju stosunków z Arabią Saudyjską kładą się kwestie związane z prawami człowieka. Prezydent Biden początkowo krytycznie odnosił się do poczynąń władz saudyjskich na tym polu, m.in. wskazując na konieczność „rozliczenia” saudyjskiego księcia koronnego Muhammada bin Salmana za zamordowanie 2 października 2018 r. saudyjskiego dziennikarza Dżamala Chaszukdziego w konsulacie saudyjskim w Stambule. Krytycyzm w Stanach Zjednoczonych pod adresem Arabii Saudyjskiej narastał także w konsekwencji zaangażowania militarnego tego państwa w Jemenie, gdzie Saudyjczycy są oskarżani o odpowiedzialność za wywołanie katastrofy humanitarnej. Sceptycyzm administracji Bidena został jednak złagodzony w sytuacji, gdy wojna w Ukrainie oraz rywalizacja z Chinami uwypukliły strategiczne znaczenie państw bliskowschodnich dla realizacji celów globalnych przez Waszyngton. Na tym polu jednak osiągnięcia prezydenta Bidena okazały się rozczarowujące: perspektywy dalszej współpracy państw regionu Zatoki Perskiej z Chinami zostały podtrzymane, również postulat bardziej aktywnej polityki państw regionu na rzecz kształtowania cen ropy naftowej w sposób, który unie możliwiłby Rosji finansowe korzystanie z wysokich cen na surowce energetyczne, spotkał się z chłodnym przyjęciem – Arabia Saudyjska i inne państwa OPEC uzgodniły jeszcze w 2016 r., a więc na długo przed wybuchem wojny w Ukrainie, formułę współpracy z dziesięcioma państwami eksportującymi ropę naftową, w tym z Rosją, tzw. OPEC+, w ramach której zobowiązały się do wspólnego kształtowania podaży, a więc i cen ropy

⁵ Prezydent Biden do Arabii Saudyjskiej przybył samolotem bezpośrednio z Izraela, co można odczytywać jako symbol stopniowego łagodzenia barier utrudniających normalizację wzajemną. Delegacja amerykańska uzyskała zgodę Rijadu na korzystanie z przestrzeni powietrznej kraju przez samoloty izraelskie. Zob. S. Vakil, *Biden's Middle East Trip Shows the Long Game Is His Aim*, Chatham House, 19 lipca 2022 r., źródło: URL <<https://www.chatham-house.org/2022/07/bidens-middle-east-trip-shows-long-game-his-aim>> (dostęp: 30.01.2023).

naftowej. W późniejszym okresie, 5 października, odbyło się spotkanie w szerokiej formule eksporterów tego surowca, na którym zapadła decyzja o redukcji wydobycia ropy o 2 mln baryłek dziennie, co stało jednoznacznie w sprzeczności z oczekiwaniami Waszyngtonu i – szerzej – Zachodu (co charakterystyczne, uzgodniono to na miesiąc przed wyborami do Kongresu w USA)⁶. Te elementy niezgodności, ujawnione w trakcie wizyty Bidena na Bliskim Wschodzie, jak się wydaje, nie przekreślają jednak perspektyw strategicznej współpracy USA i prozachodnich państw regionu – należy je raczej traktować jako próby wymuszenia koncesji ze strony Stanów Zjednoczonych, chociaż trudno oczekiwać, by w dłuższej perspektywie ta grupa państw była w stanie znaleźć alternatywne rozwiązania dla amerykańskich gwarancji stabilności regionalnego ładu międzynarodowego (zwłaszcza w kontekście zbliżenia Iranu z Rosją i co najmniej dwuznacznej polityki Chin wobec procesów zaburzających stabilność w Europie, na Dalekim i na Bliskim Wschodzie).

Iran – stracone złudzenia

Rozwój sytuacji na przełomie 2021 i 2022 r. stwarzał nadzieję na możliwość kompromisu w kwestii nuklearnej między Iranem a Zachodem, co pozwoliłoby na wyjście kraju z międzynarodowej izolacji. Zmiana u steru władzy w Stanach Zjednoczonych w styczniu 2021 r. i objęcie prezydentury przez Joego Bidena stworzyły szanse na przezwycięzenie napięć narastających w okresie prezydentury Donalda Trumpa, które m.in. przyniosły kolejną falę sankcji ekonomicznych, bardzo niekorzystnych dla irańskiej gospodarki (w okresie prezydentury Trumpa władze świadomie zwiększały obciążenia irańskiego systemu ekonomicznego w nadziei na jego załamanie się i upadek republiki islamskiej jako formy rządów). Wydawało się, że główna przyczyna gwałtownego pogorszenia relacji wzajemnych, czyli jednostronne zerwanie w dniu 8 maja 2018 r. przez Stany Zjednoczone umowy JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action z 14 lipca 2015 r.), regulującej status irańskiego potencjału nuklearnego, może zostać wyeliminowana dzięki negocjacjom, które przywrócą jej moc wiążącą, chociaż obie strony zdawały sobie sprawę, że nie da się wprost powrócić do pierwotnych ustaleń bez wprowadzenia pewnych poprawek wynikających ze zmian, jakie zaszły w mechanizmach i zasadach konstytuujących ład międzynarodowy w regionie. Zainteresowani

⁶ Zob. „Opec: What is it and what is happening to oil prices?”, BBC, 5 października 2022 r., źródło: URL <<https://www.bbc.com/news/business-61188579>>; D. Sheppard, D. Brower, T. Wilson, J. Jacobs, „White House accuses Opec+ of aligning with Russia”, *Financial Times*, 5 października 2022 r., źródło: URL <<https://www.ft.com/content/64d35a40-5144-44f6-afca-c8b88c9d0ad5>>; K. Bredemeier, „OPEC to cut oil production in boost for Russia, rebuke to Biden”, VOA, 5 października 2022 r., źródło: <<https://www.voanews.com/a/opec-cuts-oil-production-in-boost-for-russia-rebuke-to-biden/6777459.html>> (dostęp: 5.02.2023).

kompromisem byli również pozostali sygnatariusze porozumienia, a więc stali członkowie Rady Bezpieczeństwa oraz Niemcy (tzw. Grupa P5+1). Zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Europie pojawiały się głosy o konieczności wypracowania jakiegoś *modus vivendi* z Iranem w kwestii kontroli jego programu nuklearnego, tym bardziej że Teheran przez ten czas podjął decyzję o wznowieniu prac nad wzbogacaniem uranu – rozpoczęto te działania już w 2019 r. Powołując się na fakt zerwania umowy przez Stany Zjednoczone, zaczęto gromadzić zapasy nisko wzbogaconego uranu, a następnie zwiększono poziom wzbogacania tego pierwiastka do ok. 60%, budząc obawy o możliwość wykorzystania tej substancji do celów militarnych (poziom wzbogacenia uranu powinien osiągnąć wielkość 90%)⁷. Fakt ten postrzegano jako element nacisku Teheranu na pozostałe państwa będące stronami porozumienia, mający skłonić je do bardziej ugodowej postawy. W momencie zmiany na stanowisku prezydenta USA program ten stał się elementem polityki przetargowej w sytuacji, kiedy nowa administracja amerykańska głośno krytykowała decyzje poprzednika, wskazując tym samym na gotowość do wznowienia negocjacji.

Jednakże zaplanowane na 2021 r. wybory prezydenckie w Iranie sprawiły, że kończący drugą kadencję prezydent Hasan Rouhani (sprawujący urząd od 2013 r.), uznawany za głównego architekta po stronie irańskiej tegoż porozumienia, nie chciał i nie mógł przyjąć zobowiązań w sytuacji, gdy miała nastąpić zmiana na tym ważnym stanowisku politycznym. Wygrana przedstawiciela skrzydła konserwatywnego w elitach politycznych Iranu, Ebrahima Raisiego, z pełnym poparciem ze strony najwyższego przywódcy ajatollaha Alego Chameneiego, wprowadziła kolejny element niepewności do negocjacji. Usztywnienie stanowiska irańskiego po objęciu w dniu 3 sierpnia 2021 r. urzędu przez Raisiego nie oznaczało jednak, iż osiągnięcie porozumienia było niemożliwe. Strona irańska, dotkliwie odczuwająca skutki sankcji Stanów Zjednoczonych (i innych państw), była zainteresowana uzyskaniem dostępu do rynków międzynarodowych w szerszym wymiarze, by zaspokoić potrzeby społeczne, ustabilizować (inflacja pod koniec 2021 r. wynosiła ok. 45%) i zmodernizować gospodarkę oraz korzystać z dostępu do nowoczesnych technologii (istotnych choćby w kontekście modernizacji i rozwoju sektora wydobywania surowców energetycznych będących najważniejszym elementem irańskich obrotów handlowych – ropa i produkty pochodne stanowią ok. 80% eksportu tego kraju). Przedłużające się negocjacje, wznowione w kwietniu 2021 r., pomimo stanowisk stron wskazujących, że nie da się w istocie powrócić do pierwotnego tekstu umowy, stopniowo przynosiły jednak ich zbliżenie. Na przełomie 2021 i 2022 r.

⁷ K. Robinson, *What Is the Iran Nuclear Deal?*, Council on Foreign Relations, 20 lipca 2022 r., źródło: URL <<https://www.cfr.org/backgrounder/what-iran-nuclear-deal>> (dostęp: 2.02.2023).

wydawało się, że kompromis jest możliwy do osiągnięcia i po wyjaśnieniu spornych kwestii odnowione porozumienie ujrzy światło dzienne.

Niestety, zwłoka w przyjęciu ostatecznej wersji porozumienia w tym przypadku stwarzała dodatkowe psychologiczne bariery dla zakończenia negocjacji. Dla konserwatywnych elit rządzących w Iranie propaganda antyamerykańska w dalszym ciągu stanowi istotny element legitymizacji systemu politycznego pomimo coraz większego poziomu jego kontestacji przez społeczeństwo. Istnieje tu zresztą negatywne sprzężenie zwrotne – im trudniejsza sytuacja gospodarcza kraju (na co niemały wpływ mają amerykańskie sankcje), tym bardziej władze w Teheranie są gotowe odwoływać się do nacjonalizmu i populizmu, by szukać zewnętrznego wroga i konsolidować społeczeństwo wokół swoich celów i zadań. Trudno oczekiwać, by irańskie żądanie, sformułowane w trakcie negocjacji pod koniec 2021 r., odnoszące się do uzyskania gwarancji dla obowiązywania umowy także ze strony przyszłych rządów Stanów Zjednoczonych, było wyrażane w dobrej wierze z uwagi na istotę amerykańskiego systemu politycznego. Negocjatorzy reprezentujący nowy rząd w Teheranie domagali się również zwiększenia liczby zaawansowanych technicznie wirówek będących na wyposażeniu Iranu, co budziło kolejne obawy o próby zachowania większych zdolności do szybkiego wzbogacania uranu⁸. Ponadto kolejny istotny postulat zawierał żądanie zniesienia wszystkich sankcji wprowadzonych przez Stany Zjednoczone po 2015 r. (po przyjęciu układu JCPOA) jako warunek wstępny przed osiągnięciem porozumienia. Część tych sankcji była jednak odpowiedzią administracji prezydenta Trumpa na przejawy łamania praw człowieka i aktywność wrogą interesom Zachodu na Bliskim Wschodzie (m.in. wspieranie terroryzmu)⁹. W tym przypadku kolizja interesów była szczególnie widoczna, gdyż administracja prezydenta Bidena do pewnego stopnia kontynuowała politykę poprzednika i wykorzystywała nacisk ekonomiczny na Iran w nadziei, iż trudności gospodarcze wymuszą ostatecznie ustępstwa strony irańskiej, także w kwestiach humanitarnych, godzono się więc jedynie na złagodzenie tych sankcji, które nałożono w kontekście rywalizacji na tle programu jądrowego Iranu. Krokiem w kierunku łagodzenia sprzeczności było

⁸ Iran po wznowieniu programu jądrowego zainstalował w swoich ośrodkach w Natanz i Fordow szereg nowych, bardziej zaawansowanych technologicznie wirówek (IR-2m, IR-4, IR-6 – te ostatnie w ośrodku w Fordow). Zob. *The Final Hurdles Facing a New U.S.-Iran Nuclear Deal*, Stratfor, 15 lutego 2022 r., źródło: URL <<https://worldview.stratfor.com/article/final-hurdles-facing-new-us-iran-nuclear-deal>> (dostęp: 29.01.2023).

⁹ M.in. w 2019 r. sankcje zostały nałożone na obecnego prezydenta Iranu, który wówczas pełnił funkcję ministra sprawiedliwości. Za zagraniczną organizację terrorystyczną uznano również Radę Strażników Rewolucji Islamskiej. Zob. *Iran Nuclear Talks Reach a Critical Juncture*, Stratfor, 10 grudnia 2021 r., źródło: URL <<https://worldview.stratfor.com/article/iran-nuclear-talks-reach-critical-juncture>> (dostęp: 31.01.2023); *The Final Hurdles...*, op. cit.

wyrażenie przez Waszyngton w dniu 4 lutego 2022 r. zgody na realizację pewnych inwestycji w rozbudowę cywilnych komponentów irańskiego programu nuklearnego, realizowanych we współpracy z państwami Europy Zachodniej, Rosji i Chin¹⁰. Istotnym elementem relacji irańsko-amerykańskich były też kwestie rozbudowy potencjału broni rakietowej po stronie irańskiej, co zwiększało poczucie zagrożenia wśród amerykańskich sojuszników nie tylko na Bliskim Wschodzie, lecz także w Europie, gdzie część państw sojuszniczych wobec USA znalazła się w potencjalnym zasięgu najnowocześniejszych rakiet irańskich. Decyzje i postulaty Iranu mogły wskazywać, iż władze tego kraju chciały zapewnić sobie możliwość szybkiego powrotu do realizacji celów programu jądrowego w przypadku kolejnej radykalnej zmiany stanowiska Stanów Zjednoczonych po ewentualnej zmianie elit władzy w najbliższych wyborach¹¹.

Negocjacje Iranu z państwami Grupy P5+1 w 2022 r. wymagały więc podjęcia wielu nowych kwestii, ale jednocześnie potrzeby obu stron – przezwyciężenie zapaści systemu ekonomicznego po stronie irańskiej oraz uzyskanie gwarancji dla powstrzymania i kontroli irańskiego programu badań jądrowych po przeciwnej stronie – pozwalały mieć nadzieję na pragmatyczne i tym samym kompromisowe podejście negocjatorów zaangażowanych w ten proces. Strony mogły bowiem uzyskać wiele korzyści z powrotu na drogę negocjacji i kompromisu, a jedną z najistotniejszych byłoby zapewne zwiększenie stabilności regionalnego ładu na Bliskim Wschodzie. Jednak pomimo kolejnych tur negocjacyjnych spodziewanych rezultatów nie udało się osiągnąć – wydaje się, że początkowo zabrakło woli politycznej, a w późniejszych miesiącach pojawiły się dodatkowe czynniki, które wprowadziły niepewność, brak zaufania, a nawet wrogość we wzajemnym postrzeganiu się stron negocjacji. Biorąc pod uwagę skład Grupy P5+1, należy podkreślić, że powyższe stwierdzenie odnosi się także do wewnętrznej spójności tej instytucji – po 24 lutego 2022 r. Rosja, a pod pewnymi względami również ChRL, znalazły się na zupełnie odmiennych pozycjach niż mocarstwa Zachodu w definiowaniu pożądanego ładu międzynarodowego, co dotyczy też Bliskiego Wschodu. Wymusiło to redefinicję celów i założeń w stosunkach z Iranem, który ze swej strony podjął działania zdecydowanie utrudniające dalszy postęp w negocjacjach.

¹⁰ *The Final Hurdles...*, op. cit.

¹¹ Szerzej na temat zmian w irańskim programie jądrowym zob. E. Brewer, *Iran's Evolving Nuclear Program and Implications for U.S. Policy*, Center for Strategic and International Studies, 15 października 2021 r., źródło: URL <<https://www.csis.org/analysis/irans-evolving-nuclear-program-and-implications-us-policy>> (dostęp: 2.02.2023).

Agresja Rosji na Ukrainę przyczyniła się do pogorszenia relacji Iranu zarówno ze Stanami Zjednoczonymi, jak i państwami Europy Zachodniej. Co prawda władze w Teheranie oficjalnie nie poparły agresywnych działań Rosji w Ukrainie (wprost przeciwnie – deklarowały w werbalnych oświadczeniach poparcie dla zachowania jej integralności terytorialnej i suwerenności), w praktyce jednak rozszerzyły współpracę wojskową z Federacją Rosyjską, a wysyłając broń i sprzęt wojskowy na potrzeby rosyjskiej armii, stały się *de facto* sojusznikami agresora. Symbolem irańskiego zaangażowania w rosyjski wysiłek wojenny w Ukrainie stały się bojowe drony-kamikadze Shahed-136, a według ekspertów używane są również z powodzeniem drony rozpoznawczo-uderzeniowe Mohajer-6¹². Iran przez wiele miesięcy w oficjalnych wystąpieniach zaprzeczał sprzedaży broni do Rosji, niemniej szczątki zestrzelonych nad Ukrainą maszyn jednoznacznie potwierdziły pochodzenie tego sprzętu. Negowanie współpracy wojskowej z Rosją należy zapewne rozpatrywać w kontekście formalnie trwających negocjacji w sprawie programu nuklearnego – zwłaszcza mocarstwa zachodnioeuropejskie (Francja, Niemcy, Wielka Brytania) w trakcie tych rozmów wykazywały często mniej pryncypialne stanowisko niż Stany Zjednoczone i były gotowe na większe ustępstwa, szczególnie w kwestiach gospodarczych, a jednoznaczne włączenie się Iranu w wojnę po stronie Rosji budziło w Europie, zaangażowanej w pomoc Ukrainie, krytycyzm i gotowość przyłączenia się do Stanów Zjednoczonych w polityce sankcji wobec państwa wspierającego agresywne poczynania. W Teheranie zwyciężyła opcja wsparcia dla mocarstwa rewizjonistycznego w nadziei na zmianę porządku międzynarodowego w sposób, który ograniczy wpływy szeroko rozumianego Zachodu. Taka polityka wydaje się jednak wyjątkowo krótkowzroczna – jeśli Iran ma nadzieję na budowę swojej pozycji w ramach sojuszu z Rosją (a także Chinami) i dzięki własnemu potencjałowi militarnemu, z bronią jądrową jako czynnikiem gwarantującym bezpieczeństwo, to takie rachuby – z uwagi na ewolucję sytuacji w Ukrainie – nie wydają się realistyczne.

W 2022 r. pojawił się jeszcze jeden czynnik silnie wpływający negatywnie na relacje z Zachodem, a mianowicie kwestie związane z prawami człowieka. Od początku istnienia Republiki Islamskiej był to przedmiot odmiennych interpretacji i – tym samym – oskarżeń ze strony Zachodu o naruszanie podstawowych wolności przez aparat władzy w Iranie. Autorytaryzm rządów religijnego establishmentu w tym kraju prowadził do

¹² Zob. K. Knipp, „Po co Rosja używa dronów z Iranu”, DW, 27 października 2022 r., źródło: URL <<https://www.dw.com/pl/po-co-rosja-u%C5%BCywa-dron%C3%B3w-z-iranu/a-63566151>> (dostęp: 30.01.2023); M. Dura, „Irańskie drony z zachodnimi częściami atakują Ukrainę”, Defence24, 24 listopada 2022 r., źródło: URL <<https://defence24.pl/iran-skie-drony-z-zachodnimi-czesciami-atakuja-ukraine>> (dostęp: 30.01.2022).

kolejnych przejawów nieposłuszeństwa i oddolnego nacisku na podjęcie reform. Antyrządowe manifestacje cyklicznie co kilka lat wybuchają w miastach Iranu, zwłaszcza w okresach pogarszania sytuacji ekonomicznej, ale także w sytuacjach zaostrzania polityki kontroli nad społeczeństwem oraz w okresach powyborczych, gdy społeczeństwo kontestuje działania najwyższych struktur władzy, dążących do jak najszerzej kontroli procedur wyłaniania kandydatur na najważniejsze stanowiska państwowe (m.in. fale demonstracji w 1999 r. po zwiększeniu kontroli nad środkami masowej komunikacji, w 2009 r. po wyborze na drugą kadencję konserwatysty Mahmuda Ahmadineżada, kiedy duża część społeczeństwa była przekonana o sfalszowaniu tej elekcji, oraz w 2019 r., kiedy to punktem zapalnym były duże wzrosty cen gazu). Wybór na urząd prezydenta państwa polityka reprezentującego tzw. obóz reformatorski z reguły wiązał się z nadziejami społecznymi na pewną liberalizację systemu politycznego, jednak konstytucyjna zwierzchność instytucji obsadzanych przez elity religijne nad stanowiskami wyłanianymi w procedurach wyborczych uniemożliwia w praktyce przeprowadzenie istotniejszych zmian i poszerzenie zakresu wolności politycznych. Swego rodzaju politycznym filtrem mającym gwarantować stabilność reżimu jest konieczność uzyskania akceptacji ze strony instytucji obsadzanych przez establishment religijny dla kandydatów uczestniczących w procedurach wyborczych – na urząd prezydenta czy w wyborach parlamentarnych.

Za przedstawiciela obozu reformatorskiego uchodził m.in. poprzedni prezydent Hasan Rouhani (sprawujący urząd w latach 2013–2021, wywodzący się z elit religijnych, chociaż postrzegany jako reprezentant centrowo-liberalnego skrzydła), zaangażowany w proces negocjacyjny dotyczący uregulowań w zakresie programu jądrowego Iranu. Jego dosyć umiarkowane wysiłki reformatorskie zostały jednak zniweczone, i to przez siły działające z odmiennych pobudek. Z jednej strony napotkał bowiem silny opór wewnętrzny przed zbyt daleko idącymi działaniami liberalizującymi system społeczno-polityczny i ekonomiczny, z drugiej – to polityka prezydenta Trumpa okazała się potężnym ciosem dla całego obozu reformatorskiego w Iranie. Obietnice reform gospodarczych i otwarcia Iranu na współpracę międzynarodową nie mogły się zmaterializować w sytuacji, gdy Stany Zjednoczone odrzuciły wynegocjowany kompromis w kwestii kontroli programu nuklearnego i przywróciły sankcje. Nieefektywność polityki Rouhaniego wzmocniła kręgi konserwatywne i przyczyniła się do porażki jego obozu politycznego, zarówno w wyborach parlamentarnych w 2020 r., jak i prezydenckich rok później. Niechęć konserwatystów do współpracy z Zachodem została wzmocniona argumentem o nieprzeżywalności polityki amerykańskiej i instrumentalnym traktowaniu umów międzynarodowych. Objęcie urzędu szefa państwa przez Ebrahima

Raisiego, po wcześniejszym zablokowaniu bardziej modernistycznych kandydatur, oznaczało m.in. dążenie do zwiększenia ideologicznej kontroli nad społeczeństwem przez instytucje państwa i służby specjalne powołane do życia w celu promowania ortodoksji muzułmańskiej¹³.

Jednym z przejawów tego procesu było wzmocnienie kontroli policyjnych służb obyczajowych wobec przepisów o ubiorach kobiet. W dniu 16 września 2022 r. doprowadziło to do tragedii, kiedy w Teheranie zatrzymana za niewłaściwe zasłonięcie włosów hidżabem 22-letnia Mahsa Amini zmarła w areszcie. Kobieta była Kurdyjką, pochodziła więc z regionu, w którym pewne reguły obyczajowe nie są traktowane rygorystycznie. Informacja o tragedii stała się punktem zapalnym, który wywołał falę masowych protestów antyrządowych w głównych miastach Iranu. Władze sugerowały zawał serca jako przyczynę zgonu kobiety, opinia publiczna jednak nie zaakceptowała tych wyjaśnień, a ślady obrażeń na twarzy widocznych na zdjęciach rozpowszechnianych w Internecie wskazywały na odpowiedzialność funkcjonariuszy policji obyczajowej¹⁴. Co charakterystyczne, szczególną aktywność w tych manifestacjach nieposłuszeństwa wykazują kobiety, co świadczy o ogromnym poczuciu zagrożenia płynącym ze strony instytucji autorytarnego państwa. Władze, jak i w poprzednich przypadkach, zareagowały represjami – tłumieniem demonstracji z użyciem aparatu przemocy, wprowadzeniem cenzury, aresztowaniami na dużą skalę manifestantów, doszło także już do pierwszych egzekucji osób oskarżanych o działalność wywrotową. Protesty jednak powtarzały się w kolejnych tygodniach, przyczyniając się do formułowania ocen o tym, że „masa krytyczna” represyjnej polityki władz została przekroczona, a społeczeństwo wyzwoliło się od strachu, co może wywołać procesy destrukcyjne dla irańskiego reżimu, chociaż niekoniecznie zmiany muszą nadejść w najbliższym czasie. Liczba śmiertelnych ofiar starć z manifestantami i represyjnych poczynań władz wyniosła ok. 500 osób (w tej liczbie ok. 60 dzieci)¹⁵. Niestabilność sytuacji wewnętrznej osłabia reżim, który m.in. z tych powodów podejmuje działania mające wzmocnić przekaz do obywateli o nastawieniu nacjonalistycznym, np. wymierzone w mniejszość kurdyjską i beludżyjską. Masowe manifestacje w prowincji Beludżystan, zamieszkaney przez mniejszość etniczną wyznającą sunnicką

¹³ Zob. A. Vaez, „The long twilight of the Islamic Republic. Iran’s transformational season of protest”, *Foreign Affairs*, 2 lutego 2023 r., źródło URL <https://www.foreignaffairs.com/iran/long-twilight-islamic-republic?utm_medium=newsletters&utm_source=fatoday&utm_campaign=What%20Ukraine%20Needs%20to%20Liberate%20Crimea%20&utm_content=20230202&utm_term=FA%20Today%20-%20112017> (dostęp: 2.02.2023).

¹⁴ S. von Hein, „Protesty w Iranie. Władze odpowiadają przemocą i cenzurą”, DW, 22 września 2022 r., źródło: URL <<https://www.dw.com/pl/protesty-w-iranie-w-C5%82adze-odpowiadaj-C4%85-przemoc-C4%85-i-cenzur-C4%85/a-63211791>> (dostęp: 2.02.2023).

¹⁵ A. Vaez, op. cit.

odmianę islamu (sunnici to ok. 4–8% mieszkańców Iranu), stwarzają także przesłanki do wzrostu napięć na tle wyznaniowym¹⁶.

W tej sytuacji kraje Zachodu nie mogą powstrzymywać swego krytycyzmu wobec poczynañ Teheranu – efektem jest rosnący brak zaufania w stosunkach wzajemnych i groźba ograniczenia kanałów wzajemnej komunikacji (rozpatrywane są propozycje wprowadzenia kolejnych sankcji politycznych i gospodarczych)¹⁷. Trudno oczekiwać w tej sytuacji przełomu także w kwestii negocjacji dotyczących programu nuklearnego¹⁸.

Izrael – republika wyborcza

Rok 2022 przyniósł także przetasowania na scenie politycznej Izraela. Formułowane w 2021 r. oceny o końcu pewnej epoki w związku z odejściem z urzędu premiera Benjamina Netanjahu okazały się przedwczesne. Polityk ten w przeszłości piastował urząd szefa rządu w okresach od 18 czerwca 1996 r. do 6 lipca 1999 r., a następnie od 31 marca 2009 r. do 13 czerwca 2021 r., będąc najdłużej urzędującym premierem w historii Izraela¹⁹. Po rozpadzie koalicji związanej w połowie 2021 r. i rozpisaniu kolejnych wyborów parlamentarnych, które odbyły się 1 listopada 2022 r., zwycięstwo ugrupowań o orientacji prawicowej przyniosło mu powrót do władzy, chociaż budził on duże kontrowersje, zarówno wewnątrz Izraela, jak i w środowisku międzynarodowym.

System polityczny Izraela charakteryzuje się rozdrobnieniem sił politycznych, a tym samym dużym poziomem niestabilności. W efekcie kolejne rządy mają charakter koalicyjny i składają się z kilku – często o odmiennych orientacjach ideowych – sił politycznych. Specyfiką izraelskiej sceny

¹⁶ A. Vatanka, „Iran’s regime plays with fire in Baluchistan”, *Foreign Policy*, 30 stycznia 2023 r., źródło: URL <https://foreignpolicy.com/2023/01/30/iran-protests-baluchistan-sunni-shiite-sectarian-tensions/?utm_source=PostUp&utm_medium=email&utm_campaign=Editors%20Picks%20OC&utm_term=66972&tpcc=Editors%20Picks%20OC> (dostęp: 2.02.2023).

¹⁷ Jednym z działań, które mogą znacznie pogorszyć relacje Iranu z państwami Zachodu, jest dyskutowana w Unii Europejskiej i Wielkiej Brytanii propozycja uznania Korpusu Strażników Rewolucji Islamskiej za organizację terrorystyczną (Stany Zjednoczone formalnie traktują IRGC jako organizację terrorystyczną od 15 kwietnia 2019 r.). Zob. S. Golkar, K. Aarabi, „Conscription is not an excuse for Iran’s Revolutionary Guard”, *Foreign Policy*, 30 stycznia 2023 r., źródło: URL <https://foreignpolicy.com/2023/01/30/iran-revolutionary-guard-terrorism-military-conscription/?utm_source=PostUp&utm_medium=email&utm_campaign=Editors%20Picks%20OC&utm_term=66972&tpcc=Editors%20Picks%20OC> (dostęp: 2.02.2023).

¹⁸ Do zmiany tej sytuacji mogłoby zapewne dojść, gdyby Iran podjął decyzję o ograniczeniu powiązań z Rosją (w reakcji na wydarzenia na froncie w Ukrainie), uznając je za zbyt duże obciążenie, jednak kwestie praw obywatelskich i krytyka represyjnej polityki ze strony Zachodu ograniczają przestrzeń do ewentualnego kompromisu.

¹⁹ Zob. szerzej: „Benjamin Netanyahu prime minister of Israel”, Britannica, źródło: URL <<https://www.britannica.com/biography/Benjamin-Netanyahu>> (dostęp: 3.02.2023).

politycznej jest także istnienie partii politycznych o silnym zabarwieniu religijnym, podnoszących w swoich programach kwestię wierności zasadom religii mojżeszowej, interpretowanym często w sposób mający silny wpływ na polityczne oblicze realizowanych funkcji państwa (jak choćby czerpiąca z biblijnych źródeł idea budowy „Wielkiego Izraela” czy koncepcja Izraela jako państwa narodu żydowskiego, zapisana w ustawie Knesetu przyjętej w lipcu 2018 r.²⁰ i podważająca swoimi treściami wizję państwa liberalnego, w którym 20-procentowa mniejszość arabskojęzyczna ma pełne prawa obywatelskie)²¹.

W dniu 23 marca 2021 r. odbyły się czwarte w ciągu dwóch lat wybory, po których udało się stworzyć wielobarwną koalicję, skupiającą partie z całego spektrum systemu partyjnego Izraela. Po raz pierwszy w historii tego państwa znalazła się w niej także partia reprezentująca izraelskich Arabów (Zjednoczona Lista Arabska, znana także pod hebrajską nazwą Ra’am, mająca cztery mandaty w Knesecie). Umowa koalicyjna zakładała rotację na stanowisku premiera pomiędzy liderami partii stanowiących podporę koalicji – Naftalim Bennettem (partia Jamina) i Jairem Lapidem (Yesh Atid)²².

Likud, partia dotychczasowego premiera Netanjahu, pomimo zdobycia ponad 24% głosów i 30 miejsc w parlamencie (najlepszy wynik), znalazł się poza większością rządzącą. Jego odsunięcie od władzy było jednym z głównych celów polityków tworzących nową koalicję i jednocześnie elementem silnie ją spajającym. Konserwatywna i populistyczna polityka Netanjahu przysporzyła mu wielu wrogów, odwoływanie się do nacjonalizmu i wsparcie dla polityki faktów dokonanych na terytoriach okupowanych budziło niechęć bardziej liberalnej części opinii publicznej, a oskarżenia o korupcję i wynikające stąd manipulacje polityczne i prawne, mające na celu uniknięcie odpowiedzialności sądowej, przyczyniły się do rosnącej niechęci wobec polityka, który jednocześnie odcisnął wyjątkowe piętno na współczesnej historii Izraela. Polityka zagraniczna Binjamina Netanjahu również budziła kontrowersje, także wśród państw wspierających Izrael. Niewątpliwym

²⁰ M. Berger, „Israel’s hugely controversial ‘nation-state’ law, explained”, Vox, 31 lipca 2018 r., źródło: URL <<https://www.vox.com/world/2018/7/31/17623978/israel-jewish-nation-state-law-bill-explained-apartheid-netanyahu-democracy>>; „Jewish nation state: Israel approves controversial bill”, BBC, 19 lipca 2018 r., źródło: URL <<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-44881554>> (dostęp: 6.02.2023).

²¹ Zob. I. Galnoor, D. Blander, *The Handbook of Israel’s Political System*, Cambridge University Press, Cambridge 2018 (zwłaszcza część III publikacji – „Political society”, s. 265–530 oraz rozdział 16: „Arab citizens of Israel”, s. 620–680).

²² Zmiana premiera miała nastąpić w połowie kadencji, jednak wcześniejszy upadek koalicji sprawił, iż doszło do niej w momencie rozpisania nowych wyborów w połowie 2022 r. Zob. TOI Staff, „Lapid finalizes coalition deals with all parties in incoming ‘change government’”, *The Times of Israel*, 11 czerwca 2021 r., źródło: URL <<https://www.timesofisrael.com/lapid-inks-formal-coalition-deals-with-raam-yisrael-beytenu/>> (dostęp: 2.02.2023).

sukcesem jego rządu było zawarcie tzw. porozumień Abrahama, na mocy których podjęto działania na rzecz normalizacji stosunków z czterema państwami arabskimi – Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi, Bahrajnem, Sudanem i Marokiem (należy w tym kontekście pamiętać o wyjątkowo dużej roli w procesie ich wynegocjowania administracji prezydenta Donalda Trumpa, wspierającego bezwarunkowo politykę państwa żydowskiego na różnych płaszczyznach jego aktywności)²³. Stany Zjednoczone uznały także Jerozolimę za stolicę państwa żydowskiego (decyzja z 6 grudnia 2017 r., 14 maja następnego roku nastąpiło otwarcie ambasady USA w tym mieście), wbrew podtrzymywanej przez większość państw współczesnego świata tezie o nieuregulowanym statusie tego miasta (ze względu na postanowienia zawarte w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ z listopada 1947 r. przewidujące jego odrębny status prawnomiędzynarodowy, późniejsze sprzeczności na tym tle ze światem arabskim oraz żądania palestyńskie związane z prawem do kontroli części Jerozolimy i ustanowienia tam stolicy niepodległej Palestyny)²⁴. Jednocześnie działania jednostronne, które podważają możliwość rozstrzygnięcia konfliktu ze stroną palestyńską w drodze rozwiązania dwupaństwowego, oraz polityka wspierania osadnictwa żydowskiego na terenach okupowanych przysparzały głosów krytycznych wobec izraelskiej prawicy, której Netanjahu stał się symbolem, piastując przez wiele lat urząd premiera. Potępienie polityki faktów dokonanych w kwestii palestyńskiej pojawiało się zwłaszcza w krajach europejskich, ale również w Stanach Zjednoczonych elementy polityki dystansowania się od konserwatywnych władz izraelskich coraz częściej wychodziły na światło dzienne (pewne ochłodzenie relacji amerykańsko-izraelskich odnotowano zwłaszcza w okresie prezydentury Baracka Obamy, bezwarunkowe poparcie dla Izraela charakteryzowało politykę administracji Donalda Trumpa, w okresie prezydentury Joego Bidena podtrzymany został strategiczny sojusz obu państw, chociaż przy bardziej wyważonym stanowisku wobec kwestii rozwiązania kryzysu w relacjach palestyńsko-izraelskich)²⁵.

²³ Zob. M. Maher, *Two Years On, the Abraham Accords Bear Fruit*, The Washington Institute of Near East Policy, 26 października 2022 r., źródło: URL <<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/two-years-abraham-accords-bear-fruit>> (dostęp: 4.02.2023).

²⁴ Por. S. Berkowitz, *The Status of Jerusalem in International and Israeli Law*, Jerusalem Center for Public Affairs, źródło: URL <https://jcpa.org/the-status-of-jerusalem-in-international-and-israeli-law/#_toc_title> (dostęp: 4.02.2023); M. Marjeh, *Jerusalem's Status Quo Agreement: History and Challenges to Its Viability*, Arab Center, Washington DC, 7 czerwca 2022 r., źródło: URL <<https://arabcenterdc.org/resource/jerusalem-status-quo-agreement-history-and-challenges-to-its-viability/>> (dostęp: 3.02.2023).

²⁵ Por. I.K. Harb, *The Time Has Come for an American Change on Israel*, Arab Center, Washington DC, 20 maja 2021 r., źródło: URL <<https://arabcenterdc.org/resource/the-time-has-come-for-an-american-change-on-israel/>> (dostęp: 4.02.2023); *The United States-Israel Relationship*, US Department of State, 26 marca 2022 r., źródło: URL <<https://www.state.gov/the-united-states-israel-relationship/>> (dostęp: 4.02.2023); K. Robinson, *What Is U.S. Policy on the Israeli-Palestinian*

Zmiana koalicji rządzącej w połowie 2021 r. tworzyła przesłanki nowego otwarcia w wewnętrznej i zagranicznej polityce Izraela. Okazała się ona jednak niespójna i podatna na zaburzenia, które ograniczały efektywność jej funkcjonowania. W okresie kwiecień–czerwiec 2022 r. decyzja trzech deputowanych o przejściu na stronę opozycji uniemożliwiła sprawne funkcjonowanie rządu (dysponującego początkowo 61 miejscami w 120-osobowym parlamencie). W tej sytuacji rządowa propozycja przedłużenia obowiązywania regulacji prawnych dotyczących statusu terytoriów okupowanych i ich palestyńskich mieszkańców nie mogła zostać przyjęta, a istotną rolę w negocjacjach parlamentarnych, które przyniosły takie rozstrzygnięcie, odegrał przywódca Likudu Benjamin Netanjahu. Oznaczało to w praktyce konieczność rozpisania nowych wyborów parlamentarnych – rozwiązanie Knesetu wymuszało bowiem przedłużenie mocy wiążącej dotychczasowych uregulowań prawnych, pozwalających na zachowanie reguł obrotu prawnego na terytoriach palestyńskich, o sześć kolejnych miesięcy (na stanowisku premiera Bennetta zastąpił wówczas na kolejne pół roku Jair Lapid)²⁶. Rozpoczęła się kampania wyborcza, naznaczona rywalizacją silnie zabarwioną ideologicznymi treściami, w której skrajne poglądy często kształtowały główny nurt debaty, co w tej sytuacji sprzyjało siłom politycznym odwołującym się do emocji.

Rezultaty wyborów z 1 listopada 2022 r. potwierdziły obserwowaną już od wielu lat (co najmniej od początku stulecia) tendencję do umacniania się partii prawicowych w systemie politycznym kraju. Zwycięstwo wyborcze odniosła partia Likud Benjamina Netanjahu i on stał się naturalnym liderem nowo tworzonej koalicji (23,41% głosów i 32 miejsca w parlamencie). Drugą siłą polityczną okazała się partia Jest Przyszłość (Yesh Atid) Jaira Lapida (17,79% i 24 deputowanych). Cechę charakterystyczną tych wyborów stanowiło wejście do parlamentu partii skrajnie prawicowych, oskarżanych o szowinizm, odwołujących się często do religijno-nacjonalistycznych wizji przyszłości Izraela jako państwa żydowskiego, a tym samym prezentujących negatywne stanowisko wobec możliwości współżycia z ludnością nieżydowską. Wiąże się to również z postulatami trwałych zmian na terytoriach okupowanych, mających na celu ich powiązanie z Izraelem. Ugrupowanie Religijny Syjonizm – Żydowska Siła (No'am) zdobyło 10,84% głosów i 14 miejsc w Knesecie, stając się trzecią siłą polityczną. Dominująca przez wiele lat na izraelskiej scenie politycznej lewicowa Partia Pracy uzyskała

Conflict?, Council on Foreign Relations, 20 lipca 2022 r., źródło: URL <<https://www.cfr.org/backgrounder/what-us-policy-israeli-palestinian-conflict>> (dostęp: 4.02.2023).

²⁶ C. Keller-Lynn, „Knesset disbands, sets elections for November 1; Lapid to become PM at midnight”, *The Times of Israel*, 30 czerwca 2022 r., źródło: URL <<https://www.timesofisrael.com/knesset-disbands-sets-elections-for-november-1-lapid-to-become-pm-at-midnight/>> (dostęp: 4.02.2023).

zaledwie 4 miejsca parlamentarne (o 3 mniej niż w poprzednich wyborach; 3,69% głosów), co można uznać za symboliczny wyraz zmian w izraelskiej opinii publicznej, zachodzących w XXI stuleciu²⁷.

Skrajna prawica znalazła się w parlamencie dzięki temu, że po raz pierwszy udało się zjednoczyć i stworzyć wspólną listę wyborczą wielu mniejszym ugrupowaniom reprezentującym tę część opinii publicznej. Za „ojca chrzestnego” sukcesu uchodzi Benjamin Netanjahu, który chcąc powrócić do steru rządów za wszelką cenę, podjął wysiłek mediacji pomiędzy tymi ugrupowaniami na rzecz przezwyciężenia rozbieżności i sprzeczności w ich programach. Lewicowa i liberalna opinia publiczna w Izraelu oskarża Netanjahu o bezwzględne dążenie do odzyskania kontroli nad rządem, traktując to jako skuteczny sposób na storpedowanie toczących się przeciwko niemu procesów sądowych. Polityka ta okazała się skuteczna, a 29 grudnia 2022 r. powstał nowy rząd Izraela z Netanjahu na czele. Włączenie do gabinetu przedstawicieli skrajnej prawicy jednocześnie wskazuje, że ten rząd pod względem ideologicznym jest najbardziej prawicowym w historii Izraela. Prowadzona przez Netanjahu polityka „flirtowania” ze skrajnie prawicowymi siłami politycznymi w krótkiej perspektywie zapewni mu utrzymanie kontroli nad systemem społeczno-politycznym, w dłuższym przedziale czasu może to jednak odbić się negatywnie na pozycji państwa jako stabilnej i przewidywalnej demokracji na Bliskim Wschodzie²⁸. Cieniem na wizerunku Izraela jako państwa demokratycznego kładzie się perspektywa – propozycje odpowiednich regulacji prawnych zostały włączone do programu koalicji – ograniczenia kompetencji Sądu Najwyższego kraju w konsekwencji przyznania większości parlamentarnej prawa zmiany jego wyroków (także w kwestiach wagi konstytucyjnej)²⁹.

W nowym rządzie Izraela znaleźli się m.in. Itamar Ben-Gvir, który objął urząd ministra ds. bezpieczeństwa narodowego (podlegają mu siły policyjne), niegdyś związany z oskarżaną o terroryzm organizacją Kach,

²⁷ O. Kenig, *The 2022 Elections: Results Analysis*, The Israel Democracy Institute, 7 listopada 2022 r., źródło: URL < <https://en.idi.org.il/articles/46229>; (dostęp: 5.02.2023); szczegółowe wyniki wyborów zob. „2022 Israeli legislative election”, Wikipedia, źródło: URL <https://en.wikipedia.org/wiki/2022_Israeli_legislative_election> (dostęp: 3.02.2023).

²⁸ Por. T. Kraemer, „Ben-Gvir, Israel’s far right and Benjamin Netanyahu”, DW, 4 listopada 2022 r., źródło: URL <<https://www.dw.com/en/ben-gvir-israels-far-right-and-benjamin-netanyahu/a-63649361>> (dostęp: 4.02.2023).

²⁹ „Israel unveils controversial plans to overhaul judicial system”, *The Guardian*, 4 stycznia 2023 r., źródło: URL <<https://www.theguardian.com/world/2023/jan/04/israel-unveils-controversial-plans-to-overhaul-judicial-system>>; zob. też Ł. Perlikowski, „Rola Sądu Najwyższego Państwa Izrael w kontekście stabilności ustroju politycznego opartego na konstytucji nieskodyfikowanej”, *Przegląd Sejmowy* 2022, nr 1 (168), s. 119-136, źródło: <[https://orka.sejm.gov.pl/przegląd.nsf/0/DA6E0FB4E2272B04C12588090002FB9F/\\$file/06_PS%201-168-2022_A.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/przegląd.nsf/0/DA6E0FB4E2272B04C12588090002FB9F/$file/06_PS%201-168-2022_A.pdf)> (dostęp: 2.02.2023).

w 2007 r. skazany za rasistowskie wypowiedzi, oraz Bezael Smotrich – nowy minister finansów, wywodzący się z ekstremistycznych ugrupowań osadników, zwolennik aneksji terytoriów okupowanych, nad którymi częściowo jego resort będzie sprawował administrację³⁰. Paradoksalnie obawy o skrajnie prawicowy kurs nowego rządu sprawiają, że premier Netanjahu i jego zaplecze polityczne muszą przejąć większą odpowiedzialność za administrację państwem, by uniemożliwić ekstremistom zbyt duży wpływ na procesy decyzyjne. Oficjalne wypowiedzi szefa rządu wskazywały, iż zdaje sobie sprawę z ciężącej na nim odpowiedzialności. Jednocześnie kontynuowane będą zapewne działania wspierające procesy osadnicze zmierzające do zmiany struktury demograficznej Zachodniego Brzegu Jordanu i Wschodniej Jerozolimy. Coraz mniej prawdopodobny wydaje się także scenariusz zakładający wznowienie poważnych rozmów o uregulowaniu problemu palestyńskiego³¹.

Relacje z Palestyńczykami wydają się coraz bardziej obciążone dziedzictwem nierozwiązanych problemów. Obie strony oskarżają się nawzajem o odpowiedzialność za załamanie się procesu pokojowego z lat 90. XX w., jednak działania Izraela z pozycji siły sprawiają, iż relacje wzajemne przybierają formę nierównej rywalizacji, w której jedna ze stron dysponuje zdecydowaną przewagą. Osadnictwo żydowskie na ziemiach palestyńskich jest polityką faktów dokonanych, a zmiana struktury demograficznej na tych ziemiach ma w przyszłości, według sił prawicowych, stać się argumentem na rzecz zmiany statusu prawnego ziem poddanych kolonizacji. Częste są przypadki dyskryminacji ludności miejscowej, a nawet akty przemocy organizowane przez ekstremistyczne bojówki osadników mające na celu zastraszenie populacji arabskojęzycznej. Siły porządkowe Izraela na ogół pozostają w takiej sytuacji bierne. Kontrola przepływu ludności między Izraelem a ziemią palestyńską jest uciążliwa, stwarza preteksty do nadużyć, a jednocześnie wysokie bezrobocie na terytoriach palestyńskich wymusza migracje zarobkowe do Izraela. Okręg Gazy zarządzany przez Hamas poddany jest blokadzie gospodarczej (także ze strony Egiptu), będącej odpowiedzią Izraela na płynące stamtąd zagrożenie ze strony bojowników nacjonalistycznych (Palestyński Muzułmański Dżihad). Karą w przypadku aktywności antyizraelskiej wielokrotnie jest wyburzanie

³⁰ D. Byman, „The third Intifada? Why the Israeli-Palestinian conflict might boil over again”, *Foreign Affairs*, 7 lutego 2023 r., źródło: URL <https://www.foreignaffairs.com/israel/third-intifada-israeli-palestinian-conflict?utm_medium=newsletters&utm_source=fatoday&utm_campaign=The%20Third%20Intifada?&utm_content=20230207&utm_term=FA%20Today%20-%20112017> (dostęp: 7.02.2023).

³¹ Por. N. Zilber, „Far-right party will push anti-Arab agenda in new Israeli government”, *Foreign Policy*, 2 listopada 2022 r., źródło: URL <<https://foreignpolicy.com/2022/11/02/israel-government-election-far-right-anti-arab-netanyahu/>> (dostęp: 5.02.2023).

domów – forma stosowania odpowiedzialności zbiorowej. Poprzedni rząd podejmował pewne działania łagodzące te sprzeczności (takie jak zwiększenie migracji zarobkowej do Izraela, złagodzenie reżimu kontroli granic), jednak brak perspektyw trwałego uregulowania konfliktu i narastająca frustracja ze strony młodych Palestyńczyków, wynikająca z niemożliwości realizacji aspiracji politycznych i ekonomicznych, sprawiają, że napięcia stąd wynikające mogą zagrozić kruchej stabilizacji istniejącej od zakończenia drugiej intifady w 2005 r.

Wyrazem narastających napięć stała się w 2022 r. fala przemocy, której źródeł należy poszukiwać w niespełnionych aspiracjach Palestyńczyków. Izraelskie siły bezpieczeństwa zabiły w tym roku 151 osób na obszarze Zachodniego Brzegu Jordanu i Wschodniej Jerozolimy oraz kolejne 53 osoby w starciach (z Palestyńskim Muzułmańskim Dżihadem) w Okręgu Gazy. W wyniku ataków palestyńskich śmierć poniosło 31 obywateli Izraela. Liczba incydentów z użyciem broni palnej po stronie palestyńskiej została oceniona przez Izraelczyków na ok. 300 w ciągu 2022 r., podczas gdy w latach poprzednich analogiczne wielkości wynosiły 61 (w 2021 r.) i 31 (w 2020 r.). W styczniu 2023 r. doszło do kolejnych krwawych zdarzeń. Atak izraelskich sił bezpieczeństwa na obóz uchodźców w Dżeninie (26 stycznia), gdzie mieli schronić się bojownicy Palestyńskiego Muzułmańskiego Dżihadu, doprowadził do śmierci 9 Palestyńczyków (liczba wszystkich ofiar aktów przemocy po stronie palestyńskiej wyniosła w styczniu 2023 r. ok. 30 osób). Następnego dnia terroryści palestyńscy zaatakowali synagogę w Jerozolimie, zabijając 7 osób. Wydarzenia te wywołały kolejne zamieszki oraz uruchomiły wymianę ciosów między Izraelem i ugrupowaniami palestyńskimi mającymi zaplecze na terytorium Okręgu Gazy³².

Na stan bezpieczeństwa Izraela mają wpływ również relacje z Iranem. Wrogie akty, realizowane najczęściej przez służby specjalne obu krajów, niekiedy z pomocą sojusznicznych ugrupowań zaangażowanych w lokalne konflikty (zwłaszcza w przypadku Iranu ta forma działania jest często wykorzystywana), prowadzą do eskalacji wzajemnych oskarżeń i nakręcają spiralę wzajemnej wrogości. Celem Izraela jest przede wszystkim ograniczenie irańskich zdolności do projekcji siły w regionie, powstrzymanie bądź stordowanie programów rozbudowy potencjału wojskowego kraju (zwłaszcza rozbudowy broni rakietowej i programu jądrowego) oraz uniemożliwienie

³² D. Byman, op. cit.; R.A. Greene, H. Gold, A. Tal, T. John, „Two wounded in shooting in Jerusalem, police say, after synagogue attack leaves seven dead”, CNN, 28 stycznia 2023 r., źródło: URL <<https://edition.cnn.com/2023/01/28/middleeast/jerusalem-shooting-intl/index.html>> (dostęp: 6.02.2023). Zob. też P. Kingsley, „As Israelis grieve, some Palestinians exult, and some fear what's next”, *The New York Times*, 29 stycznia 2023 r., źródło: URL <<https://www.nytimes.com/2023/01/29/world/middleeast/israel-palestinian-attacks.html?searchResultPosition=1>> (dostęp: 7.02.2023).

wzrostu roli i znaczenia sił polityczno-wojskowych sojuszniczych wobec Teheranu (takich jak libański Hezbollah). Iran z kolei dąży do ustanowienia swoich wpływów w regionie opartych na współpracy z lokalnymi siłami o podobnej orientacji ideowo-politycznej bądź też rozbudowie bezpośredniej obecności, która m.in. ma wspierać sojusznicze reżimy (jak w Syrii). Obie strony oprócz środków wojskowych wykorzystują na dużą skalę także metody walki w cyberprzestrzeni. W poprzednich latach te akty wrogości nie ograniczały się jedynie do wymiany wzajemnych ciosów – zwłaszcza Iran podejmował działania wrogie wobec krajów postrzeganych jako sojusznicze wobec Izraela i Zachodu (włącznie z atakami na cele amerykańskie w regionie oraz na infrastrukturę naftową i transportową w regionie Zatoki Perskiej)³³. W lutym 2022 r. odnotowano zamach na irańską bazę dronów zlokalizowaną w zachodniej części kraju w mieście Kermanszah. Izrael w takich sytuacjach zwykle nie komentuje wydarzeń, niemniej nie tylko irańskie, lecz także zachodnie źródła wskazują najczęściej na jego odpowiedzialność za podobne incydenty. Miesiąc później Iran oficjalnie potwierdził swoją odpowiedzialność (jako odwet za wcześniejsze działania Izraela) za atak na bazę izraelskiego wywiadu zlokalizowaną w Irbilu – stolicy irackiego Kurdystanu. W lipcu 2022 r. w Iranie aresztowano grupę kurdyjskich robotników, których określono jako „grupę sabotażową” pracującą na zlecenie Izraela, planującą wysadzenie „ważnego obiektu”. Z kolei 28 stycznia 2023 r. doszło do ataku uzbrojonych w bomby dronów na bazę wojskową w Isfahanie³⁴. Logika tej konfrontacji pozwala oczekiwać dalszej eskalacji wzajemnych ciosów, a wejście do nowego rządu Izraela sił skrajnie prawicowych uwiarygodnia przypuszczenie o pogłębianiu się wrogości w stosunkach Izraela z Iranem, co zapewne przełoży się także na wzrost niepewności co do stanu bezpieczeństwa w całym regionie w kolejnych miesiącach.

Politics, war, and insecurity:

The Middle East faced with challenges to stability and peace

The international processes taking place in the Middle East in 2022 were largely overshadowed by the events taking place in Europe. Especially for Turkey and Iran, this created new opportunities to manifest their separate interests and contributed to redefining the ways and methods of conducting their foreign policy. Questions have also been raised about the scope and forms of further participation of Russian

³³ Zob. G. Bahgat, A. Divsallari, *Israel's New Iran Strategy Complicates Regional Security*, Middle East Institute, 27 lipca 2022 r., źródło: URL <<https://www.mei.edu/publications/israels-new-iran-strategy-complicates-regional-security>> (dostęp: 3.02.2023).

³⁴ Zob. *What to Make of Israel's Latest Likely Attack on Iran*, Stratfor, 30 stycznia 2023 r., źródło: URL <<https://worldview.stratfor.com/article/what-make-israels-latest-likely-attack-iran>>; „Iran blames Israel for Isfahan drone attack”, Aljazeera, 2 lutego 2023 r., źródło: URL <<https://www.aljazeera.com/news/2023/2/2/iran-blames-israel-for-isfahan-drone-attack>> (dostęp: 4.02.2023).

forces in the process of restoring stability to the regime of Bashar al-Assad in Syria. On the other hand, elements of continuation prevailed in the processes taking place within local conflicts – in Syria, Libya, and Yemen civil wars entered a state of relative freezing. No breakthrough was achieved in talks on the control of Iran's nuclear programme, and chances of a compromise were reduced by Tehran's launching of extended military cooperation with Russia after the outbreak of the war in Ukraine, as well as by another wave of anti-government demonstrations, which resulted in the intensification of political repression against citizens. In Israel, after the parliamentary elections in November 2022, a coalition of right-wing parties was formed with Benjamin Netanyahu as prime-minister. The lack of prospects for a two-state solution and the policy of expanding Jewish settlements in the occupied territories reinforce the mood of dissatisfaction among the Palestinian population – in 2022, the number of victims of clashes and riots was the highest since 2005 (the end of the second intifada).

Keywords: Middle East, United States, Israel, Palestinian Authority, Iran, Iraq, Saudi Arabia, nuclear agreement with Iran, Russian-Iranian cooperation

Słowa kluczowe: Bliski Wschód, Stany Zjednoczone, Izrael, Autonomia Palestyńska, Iran, Irak, Arabia Saudyjska, porozumienie nuklearne z Iranem, współpraca rosyjsko-irańska